

«سفرهای چهارگانه تربیتی» با توجه به الگوی تربیتی شخصی ملاصدرا: نظریه‌ای داده‌بنیاد

زهرا لهیبی،^۱ محمدحسن کریمی،^۲ سعید رحیمیان،^۳

بابک شمشیری،^۴ فرهاد خرمایی^۵

چکیده

هدف: هدف از این پژوهش، ارائه نظریه سفرهای چهارگانه تربیتی با توجه به الگوی سفرهای تربیتی شخصی ملاصدرا است. **روش:** در این پژوهش از رویکرد ویژه نظریه داده‌بنیاد، از نوع فراترکیب نظریه‌ساز استفاده شده است. **یافته‌ها:** در گام اول، سؤالات پژوهش برای استخراج مدل داده‌بنیاد سفرهای چهارگانه تربیتی، تنظیم و معیارهای انتخاب و گزینش اسناد مورد مطالعه مشخص شدند. در گام دوم، به جستجوی نظام‌مند منابع در پایگاه‌های اطلاعاتی پرداخته شد. در گام سوم، ارزیابی کیفیت اسناد مورد مطالعه، انجام و در نهایت با توجه به معیار، متون اصیل انتخاب شدند. در گام چهارم با تکنیک دسته‌بندی یافته‌ها، کدهای باز استخراج شدند. در گام پنجم نیز ابتدا هشت کد باز (جهت خلقی سفرها، جهت حقی سفرها، همسفری مربی و متربی به مثابه روش، تناظر رشد مربی و متربی، محتوای آموزشی سفر اول، دوم، سوم و چهارم) استخراج شدند و سپس داده‌ها، مفهوم‌پردازی، مقوله‌بندی و سپس بر اساس مشابهت‌ها، ارتباط مفهومی و خصوصیات مشترک بین کدهای باز، سه کد محوری (ساختار کلی، روش کلی و محتوای آموزشی سفرهای چهارگانه تربیتی) مشخص شدند و در نهایت، این سه کد محوری در دو مقوله «تربیت عمومی به مثابه سفرهای چهارگانه» و «همسفری و حرکت مستدیر مربی و متربی در سه عالم حس، خیال و عقل در پرتو چهار سفر تربیتی» به عنوان کدهای انتخابی در مدل جایابی شدند. **نتیجه‌گیری:** ارائه نظریه سفروارگی تربیت راهگشای فهم و بازتعریف تربیت و ارائه یک مدل بومی تربیتی خواهد بود.

واژگان کلیدی: سفرهای چهارگانه تربیتی، ملاصدرا، نظریه داده‌بنیاد.

◇ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۲۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۶

۱. دانشجوی دکتری، دانشگاه شیراز. / zahralahabi@yahoo.com

۲. دکترا. استادیار دانشگاه شیراز. / karimivoice@gmail.com

۳. دکترا. استاد دانشگاه شیراز. / Sd.rahimian@gmail.com

۴. دکترا. دانشیار دانشگاه شیراز. / bshamshiri@rose.shirazu.ac.ir

۵. دکترا. دانشیار دانشگاه شیراز. / khormaei@shirazu.ac.ir

الف) مقدمه

هدف از پژوهش پیش رو، ارائه نظریه «سفرهای چهارگانه تربیتی» با توجه به الگوی سفرهای تربیتی شخصی ملاصدرا است. نگارندگان بر این باورند که با تکیه به الگوی تربیتی شخصی ملاصدرا که در قالب چهار سفر شکل گرفته و به ارائه کتاب اسفار اربعه انجامیده است، می‌توان الگوی تربیتی عمومی مبتنی بر سفرهای چهارگانه را ارائه کرد. با این ایده که کتاب اسفار اربعه ملاصدرا، اسفاری تدوینی در دل اسفار تکوینی و وجودی اوست. همچنین ضرورت پژوهش به ضرورت ارائه الگوی تربیتی مبتنی بر اندیشه‌های فیلسوف عظیمی چون ملاصدرا بازمی‌گردد؛ الگو و نظریه تربیتی‌ای که با وجود ریشه‌های تاریخی، قابل ارائه در جهان امروز باشد.

ایده اصلی این است که روش تربیتی خاص ملاصدرا، از نوجوانی تا میانسالی، در ساحتها و مؤلفه‌های گوناگون تربیتی، مانند رابطه مربی و متربی، مراحل تربیتی، محتوای آموزشی و تربیتی الهام‌بخش استخراج الگوی تربیتی عمومی خواهد بود. به طور دقیق‌تر می‌توان این گونه بیان کرد که ارتباط خاص ملاصدرا با مربیان، تداعی‌گر رابطه عمیق تربیتی بین مربی و متربی خواهد بود. همچنین سفرهای چهارگانه روحی، فکری و عینی که از تجربیات زیسته ملاصدرا در مسیر رشد و تربیتش است، برای نگارندگان الهام‌بخش ساختار اولیه نظریه «سفرهای چهارگانه تربیتی» بوده است. از سوی دیگر، تناسب سفرها با سنین و مراحل رشدی ملاصدرا، خود می‌تواند تداعی‌گر ارائه نظریه تربیتی مبتنی بر اصل رسش و مراحل گوناگون رشد باشد. در ادامه با باور به اینکه کتاب اسفار اربعه ملاصدرا، اسفاری تدوینی در دل اسفار تکوینی و وجودی اوست؛ برای استخراج محتوای آموزشی ارائه‌شده ذیل نظریه «سفرهای چهارگانه تربیتی»، از محتوای کتاب اسفار اربعه ملاصدرا استفاده شده است.

مفهوم نظریه در قلمروهای مختلف علمی و معرفتی، در معانی و برداشتهای گوناگونی به کار برده می‌شود. از نظر اوکانر (۱۹۷۵)، فیلسوفان نظریه را به معنای مجموعه‌ای از مسائل مرتبط با یکدیگر تعریف می‌کنند و لذا آنان مفهوم «نظریه دانش» یا «نظریه ارزشها» را مطرح می‌سازند. در علوم مانند ریاضیات، چارچوب مفهومی سازمان‌یافته که هیچ ارتباطی با عمل ندارد، نظریه نامیده می‌شود؛ نظریه‌های اعداد و مجموعه‌ها از این قبیل‌اند. در امور روزمره، نظریه به معنای مجموعه یا نظامی از قوانین و مقررات است که به کنترل افکار و رفتار فردی و اجتماعی انسان می‌پردازد. در این معنا، یک نجار یا آهنگر می‌تواند فعالیت‌های خود را به

سفرهای چهارگانه تربیتی» با توجه به الگوی تربیتی... ♦ ۲۰۳

وسیله یک نظریه هدایت کند؛ در این حالت، نظریه به مجموعه‌ای از «قواعد» به عنوان «راهنمای عمل» اطلاق می‌شود.

از نظر هریس (۱۹۸۵)، نظریه‌ها در حوزه علوم رفتاری و تعلیم و تربیت به چهار نوع ذیل تقسیم می‌شوند:

(۱) نظریه‌های تبیینی؛ مانند نظریه پیازه و اسکینر که به ارائه چارچوب معینی برای توضیح و بررسی پدیده‌ها می‌پردازند.

(۲) نظریه‌های آموزه‌ای یا دکترینی؛ مانند نظریه انتقادی که جنبه هنجاری و ایدئولوژیک دارند و مجموعه‌ای از باورها را پیرامون غایات تعلیم و تربیت انسان مطرح می‌سازند.

(۳) نظریه‌های کاربردی که ریشه در نظریه‌های نوع اول دارند؛ مانند نظریه اصلاح رفتار و نظریه‌های تقویت و آموزش برنامه‌ای.

(۴) نظریه‌های عملی؛ که ریشه در عمل و فعالیت کارگزاران تربیتی مانند معلمان دارند. این گروه از نظریه‌ها برای حل مسائل خاصی به کار می‌روند و به آنها نظریه‌های زمینه‌ای یا نظریه شخصی نیز می‌گویند. هریس ضمن توجه به شیوه تحقیق «عمل پژوهی» یا «تحقیق ضمن عمل»، معتقد است که کاربرد نظریه‌ها به «زمینه‌ها و شرایط» آنها بستگی دارد.

از نظر زایس (۱۹۷۶)، نظریه در تعلیم و تربیت، مجموعه‌ای تعمیم یافته از تعاریف، مفاهیم، قضایا و سازه‌های منطقاً مرتبط با یکدیگرند که علاوه بر آنکه نگرشی نظام‌دار را درباره تعلیم و تربیت بیان می‌دارند، راهنمایی نیز برای عمل فراهم می‌سازند. از نظر وی، باید بین نظریه و عمل رابطه تنگاتنگی وجود داشته باشد؛ زیرا نظریه بدون عمل، نوعی ایده‌پردازی بیهوده و عمل بدون نظریه نیز کورمال و تصادفی حرکت کردن است. بنابراین، مفهوم نظریه در حوزه تعلیم و تربیت عمدتاً در معنای «راهنمای عمل» به کار می‌روند و راهنمایی‌ها نیز مبتنی بر مفروضات هستی‌شناختی، جهان‌شناختی، معرفت‌شناختی و انسان‌شناختی خاص هر فرهنگ و جامعه‌ای است. (مرزوقی، ۱۳۹۵)

نظریه «سفرهای چهارگانه تربیتی» در این پژوهش از یک منظر به عنوان یک نظریه تبیینی، به ارائه چارچوب معینی برای توضیح و بررسی پدیده‌ها می‌پردازد و از منظر دیگر، به نوعی نظریه برآمده از عمل (گوتگ، ۱۳۸۵) و نظریه زمینه‌ای محسوب می‌شود که با بررسی کنشگری تاریخی ملاصدرا (نوعی عمل پژوهی تاریخی) استخراج شده است و کاربرد آن در زمانه کنونی به «زمینه‌ها و شرایط» بستگی دارد. با این حال، در ارائه این نظریه، به طور کلی تلاش

شده است تا به ارائه چارچوبی نظام‌مند، روش‌مند و سازمان‌یافته از مفاهیم، تعاریف و گزاره‌ها برای راهنمایی، هدف‌گذاری، برنامه‌ریزی، و انجام اقدامات تربیتی پرداخته شود. در ادامه پس از آشنایی کلی با ملاصدرا و الگوی تربیتی شخصی‌اش، مستندات مربوط به مؤلفه‌ها و مفروضه‌های پیشین نظریه سفرهای چهارگانه تربیتی در قالب جداول و اشکال ارائه خواهد شد.

صدرالدین محمد بن ابراهیم قوامی شیرازی، مشهور به صدرالمتألهین یا ملاصدرا، سال ۹۷۹ یا ۹۸۰ ق. در شیراز به دنیا آمد. زندگی علمی وی، بنا بر مقدمه‌اش بر اسفار، شامل سه مرحله است که با «سفر» به پایتخت صفویه (اصفهان) آغاز می‌شود. ملاصدرا در اولین مرحله از زندگی علمی خود (سفر اول)، به تعلم علوم عقلی و نقلی می‌پردازد.

مرحله دوم (سفر دوم) دوره‌ای است که در آن به علت اوضاع و احوال نامساعدی که مخالفان فلسفه برای او پدید آوردند، کوششهای علمی خود را، اعم از تدریس و تألیف و در یک کلام علوم رسمی، رها کرد و به عزلت پناه برد و به دنبال آن، از درون متحول شد و یکسره به سیر و سلوک و ریاضت و مجاهدت و تصفیه باطن پرداخت. ثمره این مرحله از زندگی او، شهود حقایق عوالم بالاست؛ به طوری که حقیقت آنچه قبلاً با عقل و برهان درک کرده بود، در این دوران با چشم دل شهود کرد. این مرحله از زندگی علمی ملاصدرا که مقارن با تألیف «اسفار اربعه» است، تا پیش از ۴۰ سالگی او پایان می‌یابد.

مرحله سوم و چهارم (سفر سوم و چهارم) دوره‌ای است که در آن، پس از فراگیری علوم عقلی و نقلی و تسلط کامل بر آنها و پس از کشف حقایق عوالم بالا، به تعلیم حکمت و پرورش شاگردان و به تألیف آثار خود پرداخته است. در این مرحله است که حکمت متعالیه، که همان نظام فلسفی اوست، در قالب آثار متعدد و پیش از همه در قالب کتاب بزرگ اسفار متولد شد.

هر فیلسوفی، به طور مستقیم یا غیر مستقیم، در تفکر فلسفی خویش، از همه کسانی که پیش از او در زمینه مسائل مطرح در فلسفه اندیشیده‌اند، متأثر است. با این وجود، تردیدی نیست که تأثیر این اندیشه‌ورزان یکسان نیست و برخی از آنان از سهم بزرگ‌تری برخوردارند. با این توضیح، اگر بخواهیم از اندیشمندان تأثیرگذار بر صدرالمتألهین نام ببریم، باید از افلوطین (متوفای ۲۷۰ م)، ابن سینا و به واسطه او از ارسطو (۳۲۲-۳۸۴ ق.م)، ابن عربی، شیخ اشراق، امام رازی، علامه دوانی و میرداماد یاد کنیم. ملاصدرا در اندیشه‌های عام فلسفی، به شدت از ابن سینا و بالتبع از ارسطو متأثر است و در اندیشه‌های عرفانی، بیش از هر کس

سفرهای چهارگانه تربیتی» با توجه به الگوی تربیتی... ♦ ۲۰۵

دیگری از ابن عربی متأثر است. از آرای ابن عربی گاهی برای حل مسائل و مشکلات فلسفی الهام می‌گیرد و گاهی هم حاصل کشف و شهود او را در مسئله‌ای فلسفی، به منزله مؤیدی برای درستی نظر خویش، که از طریق استدلال به آن دست یافته است، تلقی می‌کند. از شیخ اشراق به سبب سلوک حکیمانه‌اش متأثر است. گرچه روش فلسفه، برهانی است و طبعاً فلسفه حاصل، استدلال‌هایی است که در نهایت بر بدیهیات مبتنی‌اند و در نتیجه نمی‌توان در آن به حاصل کشف و شهود تمسک کرد؛ با این وجود، به نظر شیخ اشراق، باید فیلسوف دارای سیر و سلوک و واجد کشف و شهود باشد یا لااقل از تهذیب نفس برخوردار باشد تا در سیر عقلانی به خطا نرود؛ زیرا اسارت هوا و هوس و تعلق خاطر به دنیا، موجب اختلال فکر و اعوجاج در سلوک عقلی است و طبعاً به مغالطه و کسب نتایج ناصواب می‌انجامد. شیخ اشراق طالبان فلسفه و حکمت را به داشتن چنین روشی توصیه می‌کند. صدرالمتألهین نه تنها خود به این توصیه عمل کرده است، بلکه آن را به خواننده آثارش نیز سفارش می‌کند و از این نظر، با دیده احترام به شیخ اشراق می‌نگرد. (عبودیت، ۱۳۸۵: ۴۵-۴۰)

مقدمه‌ای که ملاصدرا در ابتدای کتاب ارزشمند اسفار نوشته، گویای مطلب پیش گفته است. او سیر و سلوک فلسفی - عرفانی (سفرها) خود را به اجمال در مسیر تدوین کتاب اسفار تبیین کرده است. نگارنده بر این باور است که ملاصدرا تربیت را به منزله سفر درک کرده و سفرهای تربیتی خاص خود را در مسیر تألیف و تدوین کتابی چون اسفار پشت سرگذاشته است. کتاب اسفار او به نوعی اسفاری تدوینی است در دل اسفار تکوینی و وجودی شخص ملاصدرا.

گویا ملاصدرا اولین مرحله از سیر و سلوک فکری خود را با سفری عینی به اصفهان آغاز کرده است. شاید بتوان سفر اول ملاصدرا در اوایل نوجوانی را با سفر اول عقلی (سفر من الخلق الی الحق) تطبیق داد؛ زیرا او نیز در این سفر به تعلیم فلسفه الهی اهتمام می‌ورزد. غور و اهتمام او در مباحث عقلی را شاید بتوان مقارن با سفر دوم (سفر بالحق فی الحق) دانست. در این زمان، ملاصدرا حالات روحی عجیبی می‌یابد و شاید ریشه‌های این سفرهای فکری را در سفرهای روحی اش بتوان به خوبی ملاحظه کرد.

با توجه به آنچه گفته شد، به نظر می‌رسد که ایده اسفار اربعه ملاصدرا در فهم «تربیت به مثابه سفر» می‌تواند راهگشا باشد. در واقع؛ چنین می‌نماید که ملاصدرا، خود مسافر سفری تربیتی (هم در مقام مربی و هم در مقام متربی) بوده که آن را با عنوان اسفار اربعه به تصویر کشیده است. روشی که ملاصدرا بر اساس آن تربیت (عازم سفر) شده، به نظر می‌رسد همان

روشی است که برای خوانندگان در اسفار اربعه به تصویر می‌کشد. در حقیقت؛ او بعد از سفر اولش در درک حقایق فلسفی و الهی، با حالات روحی ویژه‌ای (گسستگی و انقطاع روحی از خلاق) عازم سفر دوم در کشف و شهود حقایق الهی می‌شود. گمان‌نگارنده بر این است که دو سفر اول ملاصدرا همان سفرهای از خلق به حق و در حق با حق می‌باشند. این طور به نظر می‌رسد که در انتهای دو سفر اول، با عنایت الهی، حالات روحی افسرده و منقطع برطرف می‌شود و او مجدداً با حالت انبساط و نشاط به میان خلاق بازمی‌گردد و با نوشتن کتاب اسفار اربعه، سفر سوم و چهارم خود؛ یعنی حرکت از حق به خلق و سیر در خلق با حق را تجربه می‌کند. او خود مربی‌ای می‌شود که با واسطهٔ ایدهٔ اسفار می‌خواهد راهگشای متریان باشد و از سفرها و مسیری که خود رفته بازگوید. به همین سبب پیش از این بیان کردیم که اسفار اربعهٔ ملاصدرا، اسفاری تدوینی در دل اسفار تکوینی و وجودی شخص اوست و فهم آن جز با فهم نحوهٔ سلوک و سفر شخص ملاصدرا به عنوان مربی و مرتبی ممکن نیست.

با توجه به آنچه بیان شد، شکل‌گیری نظریهٔ سفرهای چهارگانهٔ تربیتی، نیازمند ملزومات، گامها و پیش‌فهم‌هایی است که از آن جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد.

- فهم پیوستگی مفهومی و لغوی تربیت با سفر (حول مفهوم حرکت) و اینکه اساساً تربیت فرایندی مرحله‌ای وابسته به رسش و سفرگونه است. (موارد جزئی در انطباق سفرو تربیت با قدر مشترک حرکت مانند مبدء و مقصد سفر، ماهیت مسافر، انواع سفرها و تناظر سفرهای روحی و جسمی)
- فهم کارآمدی الگوی تربیتی شخصی ملاصدرا (استخراج شده با توجه به سفرهای او در طول زندگی) در طراحی ساختاری نظریهٔ سفرهای چهارگانهٔ تربیتی، به عنوان نظریه‌ای کارآمد برای اقشار مختلف جامعه.
- فهم کارآمدی الگوی سفرهای چهارگانهٔ عرفانی در طراحی الگوی تربیتی عمومی (اینکه اسفار اربعه فقط خاص و در انحصار عرفا و تربیت عرفانی نیست و عموم مردم نیز می‌توانند در نسبت خاص خودشان عازم چنین سفرهای تربیتی شوند).
- فهم کارآمدی محتوای کتاب اسفار اربعهٔ ملاصدرا (حکمت متعالیه) در تأمین محتوای آموزشی سفرهای چهارگانهٔ عرفانی (به تعبیری در نظریهٔ سفرهای چهارگانهٔ تربیتی روش و ساختار کلی نظریه را از متون عرفانی و محتوای آموزشی ارائه شده

سفرهای چهارگانه تربیتی « با توجه به الگوی تربیتی ... » ۲۰۷

در مراحل مختلف سفرها را از کتاب اسفار اربعه ملاصدرا به عنوان یک متن فلسفی اقتباس شده از تجربه زیسته او در سفرهای شخصی اش برگرفته ایم.

- فهم رابطه مربی و متربی به عنوان همسفر در متن سفرهای چهارگانه تربیتی (همسفری به مثابه نوعی روش تربیتی ارائه شده در نظریه).

گامهای استخراج نظریه سفرهای چهارگانه تربیتی (ساختار کلی) با تکیه بر مستندات (سه پیش فهم و مفروضه اول)	عنوان پژوهش	محقق	مهم ترین یافته ها
تربیت به مثابه سفر به عنوان استعاره	فیلسوف با استعاره می اندیشد	سیفی، ۱۳۸۷	استعاره در معنای سنتی خود به تشبیه فشرده ای اطلاق می شود که وظیفه انتقال معنا را برعهده دارد؛ با این وجود، در این پژوهش استعاره در کلی ترین معنای خود استفاده شده است و به تمامی صور مجازی زبان اشاره دارد که باعث انتقال روشها، فنون، تکنیکها، اصول، قوانین، نظریه ها و معانی از یک حوزه معرفتی به حوزه دیگر می شود یا بخشی از تجربه را برای واضح و آشکار کردن بخش دیگری از همان تجربه به کار می گیرد. روشهای مجازی زبان به ویژه استعاره و نقش آنها در فرایند آموزش و پرورش و تفکر خلاق، از موضوعات مطرح در حوزه های روان شناسی و تعلیم و تربیت است.
آغاز فرایند انتقال استعاری تربیت به مثابه سفر با وساطت مفهوم حرکت	بررسی و تحلیل جایگاه سفر آفاقی در متون عرفانی	طاهری، ۱۳۹۰	سلوک در لغت به معنی رفتن است علی الاطلاق و سالک رونده مطلق است. سیر و سلوک در اساس به یک معنی به کار می روند و هر دو به رفتن دلالت دارند. در واقع؛ در متون عرفانی و فلسفی با نوعی هم نشینی و جان شینی واژگانی چون سفر، سلوک و سیر با قدر مشترک رفتن و حرکت مواجه ایم.
انطباق واژگانی چون سفر، سیر و سلوک در متون عرفانی و فلسفی با قدر مشترک رفتن و حرکت	مبانی عرفان عملی	رحیمیان، ۱۳۹۷؛ نقل از: طوسی، ۱۳۶۰	خواجه نصیر الدین طوسی، از جمله نخستین کسانی است که تربیت را تلویحا به مثابه حرکت و سفر مورد توجه قرار می دهد. او در کتاب خود با عنوان اوصاف الاشراف، حرکت معنوی را به شش باب تقسیم کرده است. او در مورد رشد و سیر تکاملی تربیت می گوید: « هر موجودی را کمالی است و کمال بعضی از موجودات با وجود مقارن افتاده است و کمال بعضی از موجودات، متأخر از وجود ایشان است و هر چه کمال او از وجود متأخر بود، هر آینه او را حرکتی

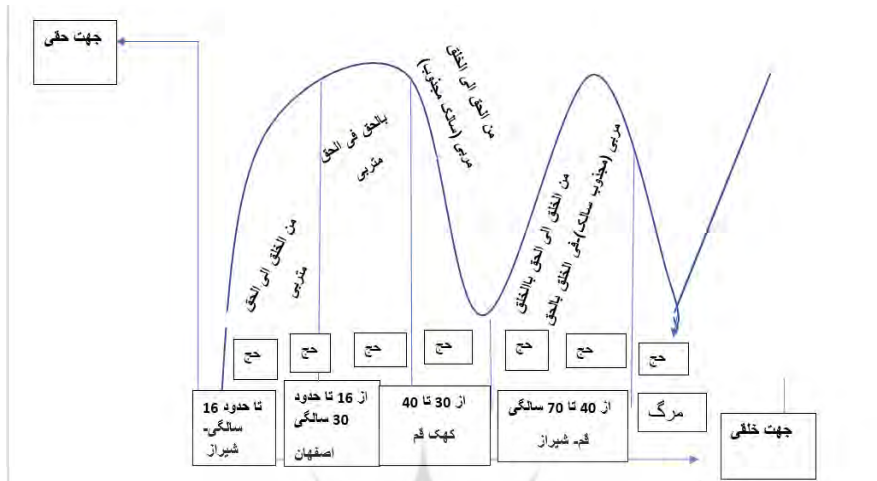
<p>بود از نقصان به کمال.»</p> <p>فرآیند تربیت را قابل تطبیق بر «حرکت فلسفی» دانسته و بر این باور است که می‌توان تمامی عناصر «حرکت» را بر تربیت تطبیق داد. بدین معنی که تربیت نیز همانند حرکت: ۱-مبدایی دارد که وضعیت آغازین متربی است. ۳-مقداری دارد که همان مقدار تغییرات حاصل شده در وجود متربی است که با زمان سنجیده می‌شود. ۴-دارای موضوعی به نام انسان متربی است. ۵-محرک و فاعلی در تحقق آن سهم دارد که انسانی دیگر به نام مربی است.</p> 	<p>اعرافی، ۱۳۹۱</p>	<p>تعریف تربیت و تطبیق آن بر حرکت فلسفی</p>	<p>نگاه فلسفی به تربیت به مثابه حرکت و استخراج و تطبیق مؤلفه‌های تربیت با توجه به مؤلفه‌های حرکت</p>
<p>سخن از سیر و سفر با تقسیمات گوناگونش، پیش از ابن عربی به وفور در آثار به جای مانده از عرفا وجود دارد که با تعبیری همچون «سفر بدنی و قلبی»، «سفر صوری و معنوی» و «سفر ارضی و سماوی» از آن بحث شده است. در این میان، مهم‌ترین تقسیم سیر و سفر، تقسیم آن به سیر و سفر «الی الله» و «فی الله» است. بحث از این دو سیر، از همان آغاز شکل‌گیری عرفان اسلامی مطرح بوده و در میراث مکتوب بر جای مانده از عرفا و حکمای پیش از ابن عربی موجود است. «اسفار اربعه»، که امروزه در مباحث حکمت و عرفان مشهور است، همان تقریری است که ملاصدرا در ابتدای کتاب الاسفار الاربعه نقل کرده و در برخی آثار خود، آن را تشریح کرده است. این اسفار عبارت اند از: ۱. السفر من الخلق الی الحق؛ ۲. السفر فی الحق بالحق؛ ۳. السفر من الحق الی الخلق بالحق؛ ۴. السفر فی الخلق بالحق.</p>	<p>حسن‌زاده کریم‌آباد، ۱۳۹۰</p>	<p>اسفار اربعه صدرایی در عرفان اسلامی (انواع سفر و سلوک تربیتی)</p>	<p>تربیت: حرکت؛ متربی: متحرک- موضوع حرکت؛ مربی: محرک</p>
<p>هر جا روح رفت، بدن و قوای بدنی هم باید آن را مشایعت کند. اگر روح به سمت حقیقت برود، بدن هم باید او را مشایعت کند و به سمت مثال برود و اگر روح به سمت علت</p>	<p>صدرالدین محمد شیرازی؛</p>	<p>شواهد ربوبیه، اسرار حج</p>	<p>تناظر سفرهای روحي، فکری و عینی در دیدگاه</p>

سفرهای چهارگانه تربیتی « با توجه به الگوی تربیتی ... » ۲۰۹

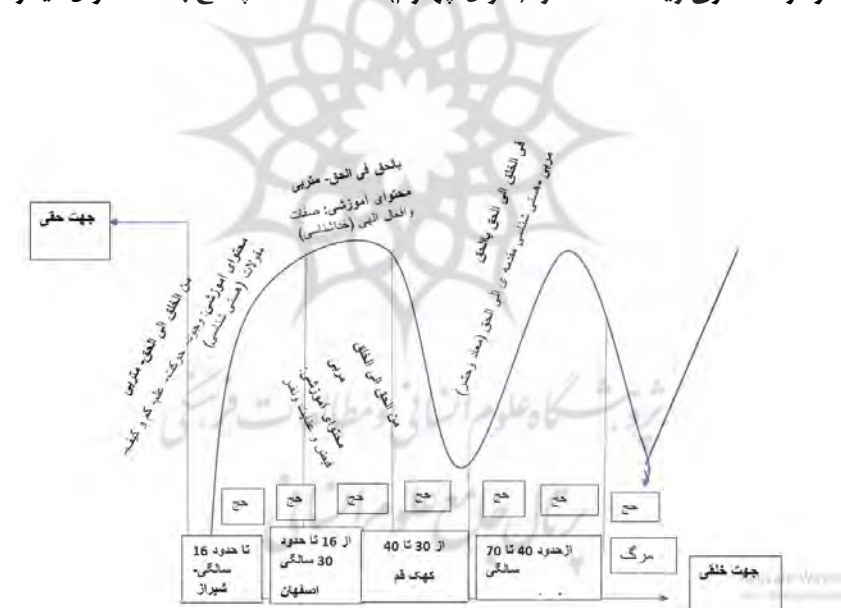
<p>و مفیض برود، بدن و قوای بدنی نیز او را مشایعت میکنند و به سوی مستفیض می‌روند. بنابراین، ۲ بعد وجودی انسان باهم سیر میکنند؛ بعد عقلی او عالم ملکوت را مشاهده میکند و بدن او نیز موجودات جهانی را به عنوان مخلوقات الهی. این هر دو بعد توجه میکنند تا زودتر به خداوند برسند. پس روح ما به سمت عالم ملکوت و جسم ما به طرف عالم ملکوت می‌رود.</p>	<p>نقل از: واسعی، ۱۳۸۶</p>		<p>ملاصدرا (اسفار اربعه صدرایی)</p>
<p>ملاصدرا، خود عامل است به آنچه در شواهد ربوبیه گفته و با طی طریق و تجربه سفرهای گوناگون عینی، فکری و روحی، مسافر سفر تربیتی در همسفری با متریان و مریبان گوناگون می‌شود. حاصل این اسفار تکوینی و وجودی ملاصدرا که برای شخص او همواره جنبه تربیتی داشته است؛ در اسفاری تدوینی و تالیفی معروف به "اسفار اربعه" جمع آوری شده است. در واقع ملاصدرا از تجربیات سفرهای تربیتی خود، برای شکل‌دهی و تدوین اسفار اربعه استفاده کرده است. او خود متربی تربیت به مثابه سفر بوده است و در قالب کتاب مذکور در نقش مربی حاضر می‌شود تا راهگشای مسافران سفر تربیت باشد. توجه حرکت و تحرکات او در سفرهای تربیتی‌اش (چه به لحاظ عینی، فکری و روحی)، می‌تواند مسیر حرکت و سفر متریان را روشن کند. به تعبیر دیگر توجه به اسفار اربعه ملاصدرا، راهگشای مسیر تربیت پژوهی و پژوهیدن تربیت به مثابه سفر خواهد بود. چنان که خود در تالیف اسفار چنین فرموده: «برای سالکان و رهنوردان کوی حقیقت و مشتاقان تحصیل کمال، کتابی الهی تصنیف کردم و حکمت ربانی را برای طالبان اسرار حضرت جمال و جلال، آشکار کردم».</p>	<p>ملاصدرا</p>	<p>اسفار اربعه فی الحکمه المتعالیه</p>	<p>کتاب اسفار اربعه، اسفاری تدوینی در دل اسفار تکوینی و مسیر تربیتی و تجربیات زیسته ملاصدرا</p>
<p>ملاصدرا در اولین مرحله از زندگی علمی خود (سفر اول، مقارن ۱۶ سالگی) به تعلم علوم عقلی و نقلی می‌پردازد. مرحله دوم (سفر دوم، تا حدود ۴۰ سالگی) دوره‌ای است که در آن به علت اوضاع و احوال نامساعدی که مخالفان فلسفه برای او پدید آوردند، کوششهای علمی خود را، اعم از تدریس و تألیف و در یک کلام، علوم رسمی، رها کرد و به عزلت پناه برد و به دنبال آن، از درون متحول شد و یکسره به سیر و سلوک و ریاضت و مجاهدت و تصفیه باطن پرداخت. مرحله سوم (سفر سوم، از حدود ۴۰ سالگی تا پایان عمر) دوره‌ای است که در آن، پس از فراگیری علوم عقلی و نقلی و تسلط کامل بر آنها و پس از کشف حقایق عوالم</p>	<p>عبودیت، ۱۳۸۵</p>	<p>درآمدی بر نظام حکمت صدرایی</p>	<p>الگوی تربیتی شخصی ملاصدرا در پرتو تناظر سفرهای روحی و فکری و عینی او در مسیر تدوین اسفار اربعه (ر.ک: نمودار ۱)</p>

<p>بالا، به تعلیم حکمت و پرورش شاگردان و به تألیف آثار خود پرداخته است. در این مرحله است که حکمت متعالیه، که همان نظام فلسفی اوست، در قالب آثار متعدد و پیش از همه در قالب کتاب بزرگ اسفار متولد شد.</p>			
<p>- سفرهای متناوب سینوسی (رفت و برگشتی) میان مبدء (خلق) و مقصد (حق)؛ - رابطه شخصی تربیتی و انتقادی (دو نفره) بین مربیان به عنوان متربی ویژه (محوریت پرسش و پاسخ و نفی و تأیید در رابطه تربیتی ملامصدرا و مربیان)؛ - روش تربیتی مبتنی بر نیاز ملامصدرا در مواقف گوناگون سفر و گفتگو محور؛ - محتوای آموزشی متناسب با کتاب اسفار اربعه صدرایی؛ - سفرهای چهارگانه ملامصدرا از نوجوانی شروع شد و منحصر به سفرهای عرفانی نبود، بلکه سبقه فلسفی داشت. روش را از عرفان و محتوا را از فلسفه گرفته بود.</p>		<p>ایده استخراج شده</p>	<p>مؤلفه‌های الگوی تربیتی مبتنی بر سفرهای شخصی ملاصدرا</p>
			<p>فرضیه: الگوی تربیتی سفرهای شخصی چهارگانه ملاصدرا قابل تعمیم و ارائه به عنوان یک الگوی تربیتی عمومی از نوجوانی تا میانسالی. (ر.ک: نمودار ۲)</p>

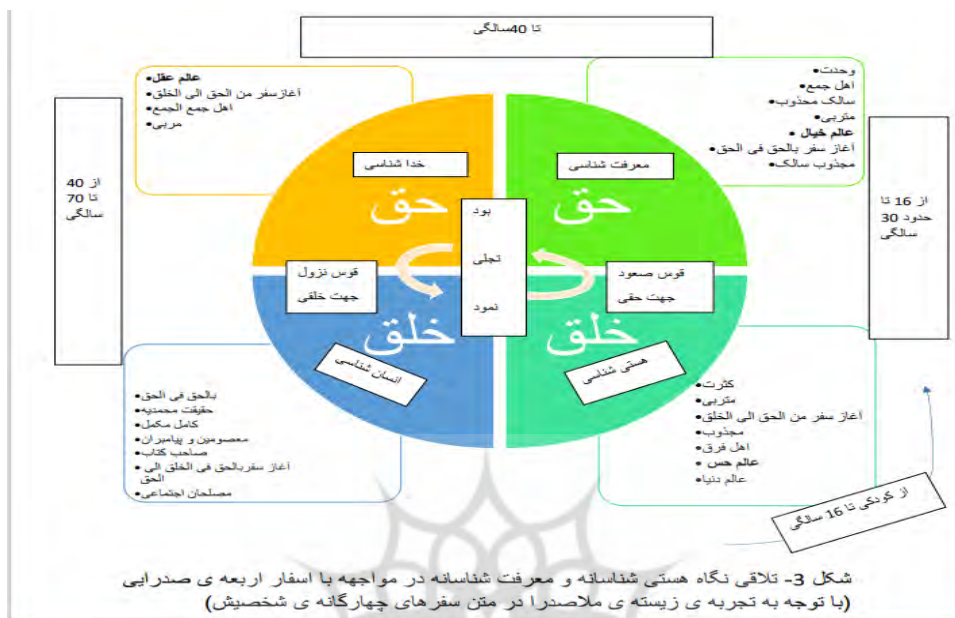
سفرهای چهارگانه تربیتی « با توجه به الگوی تربیتی ... » ۲۱۱

نمودار ۱: الگوی زیست ملاصدرا (سؤال چهارم) سخت هسته پاسخ به سه سؤال دیگر

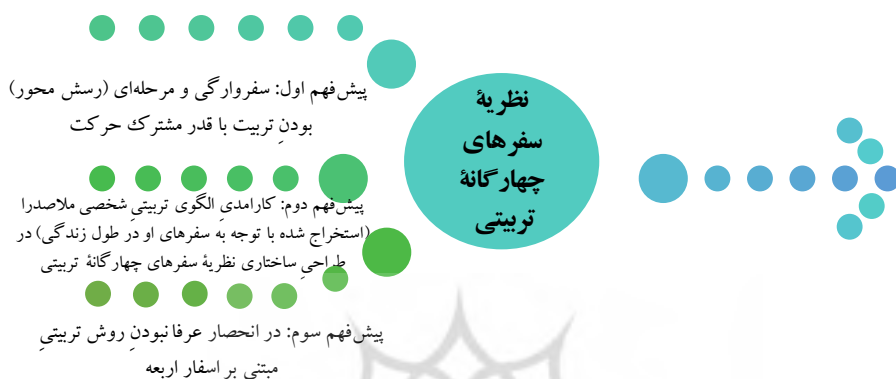
نمودار ۲: تطبیق محتوای آموزشی اسفار اربعه صدرایی به عنوان محتوای جهت‌دهنده سفرهای چهارگانه تربیتی

شکل ۱: الگوی سفرهای چهارگانه تربیتی در یک نگاه (با توجه به سه مفروضه اول)

به نظر می‌رسد بنا به جداول و اشکال ارائه شده، ساختار اصلی و اولیه نظریه «سفرهای چهارگانه تربیتی» با تکیه بر سه مفروضه اول شکل گرفت. پیوستگی مفهومی و لغوی تربیت با سفر (حول مفهوم حرکت) و اینکه تربیت اساساً فرایندی مرحله‌ای و وابسته به رشد و سفرگونه است (موارد جزئی در انطباق سفر و تربیت با قدر مشترک حرکت، مانند مبدا و مقصد سفر، ماهیت مسافر، انواع سفرها و تناظر سفرهای روحی و جسمی)، به عنوان مفروضه نخست پژوهش پیش رو فهم شد. همچنین کارامدی الگوی تربیتی شخصی ملاصدرا (استخراج شده با توجه به سفرهای او در طول زندگی) در طراحی ساختاری نظریه سفرهای چهارگانه تربیتی به عنوان نظریه‌ای کارآمد برای اقشار مختلف جامعه در قالب نمودار دوم به تصویر کشیده شد. در واقع؛ در طراحی ساختاری نظریه مذکور، کارامدی الگوی سفرهای چهارگانه عرفانی در طراحی الگوی تربیتی عمومی (اینکه اسفار اربعه فقط خاص و در انحصار عرفا و تربیت عرفانی نیست و عموم مردم نیز می‌توانند در نسبت خاص خودشان عازم چنین سفرهای تربیتی شوند) به عنوان یک ایده چالشی مستندسازی شد. در واقع؛ ساختار کلی نظریه بر سه پایه اصلی (کدهای محوری انتخابی از میان کدهای باز) استوار است که در شکل ذیل ملاحظه می‌شود.

سفرهای چهارگانه تربیتی « با توجه به الگوی تربیتی ... » ۲۱۳

در ادامه به پیش فهم‌های ۴ و ۵ در رابطه با تولید محتوای آموزشی متناسب با ساختار نظریه و رابطه مربی و متربی خواهیم پرداخت تا نظریه «سفرهای چهارگانه تربیتی» به لحاظ محتوایی و روشی نیز تقویت شود.

ذیل پیش فهم چهارم، کارآمدی محتوای کتاب اسفار اربعه ملاصدرا (حکمت متعالیه) در تأمین محتوای آموزشی سفرهای چهارگانه عرفانی به چالش کشیده می‌شود. به تعبیری؛ در نظریه سفرهای چهارگانه تربیتی، روش و ساختار کلی نظریه را از متون عرفانی و محتوای آموزشی ارائه شده در مراحل مختلف سفرها را از کتاب اسفار اربعه ملاصدرا به عنوان یک متن فلسفی اقتباس شده از تجربه زیسته او در سفرهای شخصی اش بر گرفته ایم و این نوعی تلاقی فلسفه و عرفان در مسیر طراحی نظریه محسوب می‌شود.

جدول ۳: محتوای آموزشی ارائه شده در سفرهای چهارگانه تربیتی در تطبیق با آموزه‌های کتاب اسفار اربعه در حکمت متعالیه

داده‌های مرتبط با کدهای باز	داده‌های مرتبط با کدهای محوری	داده‌های مرتبط با کدهای انتخابی
اشتراک وجود، بدیهیت وجود، عینیت وجود، تخصیص وجود، بساطت وجود، وجود رابطی، وجوب و امکان و امتناع، واجب‌الوجود و ممکن بالذات و ممتنع بالذات، عینیت وجود ممکن و ماهیتش در خارج، وجود ذهنی و ظهور ظلی سایه‌وار.	مرحله اول: وجود (منهج ۱ و ۲ و ۳)	محتوای آموزشی سفر اول

<p>وجود رابط، معقولات ثانیه فلسفی، خیریت محض وجود، عدم و رابطه آن با وجود.</p>	<p>مرحله دوم: احکام وجود</p>	
<p>تحقیق جعل، شدت و ضعف وجود.</p>	<p>مرحله سوم: تحقیق جعل</p>	
<p>ماهیت، کلی و جزئی، انواع تعین، جنس و فصل، صورت و ماده.</p>	<p>مرحله چهارم: ماهیت و لواحق آن</p>	
<p>احکام وحدت و کثرت</p>	<p>مرحله پنجم: وحدت و کثرت و لواحق آن</p>	<p>مراحل آشنایی با خلق و حق</p>
<p>و جوب علت برای معلول؛ دور و تسلسل علت و معلول؛ علل چهارگانه: علت فاعلی، علت عنصری، علت غایی، علت صوری؛ سریان حقیقت وجود در موجودات؛ نخستین چیزی که از وجود حق متعال پدید می آید؛ عدم بودن ممکنات به حسب اعیان ماهیاتشان؛ نفی و جهات شرور از وجود حقیقی؛ کیفیت الحاق شرور به طبیعت وجود؛ چگونگی آینه بودن ممکنات برای ظهور حق متعال؛ اینکه واجب الوجود ذاتش یگانه و حقیقتش تام و کامل است؛ حدوث.</p>	<p>مرحله ششم: علت و معلول</p>	
<p>قوة فعلی و انفعالی، قوة فاعلی؛ حرکت و سکون؛ چگونگی وجود حرکت؛ اثبات محرک اول؛ هر حرکت کننده ای حرکت دهنده ای دارد؛ تقسیم قوة محرک و اثبات محرک عقلی؛ فعل مقدم بر قوه؛ موضوع حرکت و اینکه آیا موضوع آن جسم است یا غیر جسم؛ ربط متغیر به ثابت؛ نسبت حرکت به مقولات؛ غایت قریب زمان و حرکت، وجود تدریجی دارد؛ بر ذات زمان و حرکت، چیزی جز باری تعالی تقدم ندارد؛ اموری درباره زمان.</p> <p>ما منه الحركة و ما الیه الحركة و وقوع تضاد بین آن دو؛ نفی حرکت بالذات از باقی مقولات پنج گانه؛ حقیقت سکون و اینکه مقابل حرکت است؛ حالاتی که به سرعت و کندی تعلق دارد؛ تضاد حرکات؛ حرکت مستقیم با حرکت دایره وار تضادی ندارد؛ هر حرکت مستقیمی منتهی به سکون خواهد شد؛ انقسام حرکت به واسطه انقسام فاعل آن؛ مطلوب به واسطه حرکت طبیعی چیست؟ آیا امکان دارد مبادی حرکات مختلف در یک جسم جمع آیند؟ مبده حرکت قسری؛ هر جسمی باید مبده میل مستقیم یا دایره وار باشد؛ قوة محرک جسمانی تحریکش منتهای می باشد؛ قدم و حدوث و بیان اقسام تقدم و تأخر؛ حقیقت قدم و حدوث؛ اثبات حدوث ذاتی؛ آیا حدوث زمانی همان کیفیت زاید بر وجود حادث است؟</p>	<p>مراحل ۷ و ۸ و ۹: قوه و فعل و حرکت</p>	<p>آشنایی مسافر و سالک با دایره وار بودن مسیر سفر و بازگشت از حق به خلق</p>

سفرهای چهارگانه تربیتی « با توجه به الگوی تربیتی ... » ۲۱۵

ادامه محتوای آموزشی سفر اول: من الخلق الى الحق	مرحله دهم: عقل و معقول قوة قدسی	
ادامه محتوای آموزشی سفر اول من الخلق الى الحق: اشاره مری به مجرداتی که فراتر از محسوسات تعقل می کنند، به منظور آشنایی اولیه متریان با اقتضائات مقصد سفر و تشویق او به حرکت از خلق و نمود به حق و بود و توجه به تجرد از عالم ماده	طرف دوم و سوم از مرحله دهم سفر	طرف دوم گفتگو در احوال عاقل
ادامه سفر اول من الخلق الى الحق (شناخت مقصد و درک محل شروع سفر و شعیت موجود سالک و متربی در میان خلق برای حرکت از خلق)	مرحله یازدهم: متشکل از فنون گوناگون؛ تربیت فنی؛ ریاضیات	فن اول: مقوله «کم» و اثبات وجود و اقسام آن؛ شمار خواص اموری که بدانها امکان معرفت ماهیت «کم» مطلق هست؛ فرق بین مقدار و جسمیت، که شش جهت است؛ تقسیم کم به متصل و منفصل.
	ادامه مرحله یازدهم: تربیت فنی و متناسب با عالم حس و حواس پنج گانه	فن دوم: مقوله «کیف». باب دوم: کیفیات ملموس؛ باب سوم: کیفیات دیده شونده؛ باب چهارم: کیفیات شنیدنیها
ادامه محتوای آموزشی سفر اول من الخلق الى الحق و آشنایی سالک متربی با کیفیات و حالات گوناگون نفس و علم النفس در مسیر سفر	ادامه مرحله یازدهم: تربیت فنی و متناسب با عالم حس و خیال؛ آموزش روان شناسی کیفیات نفس	باب پنجم: کیفیت مذوق و مشمومات و اثبات غرضی بودن آن دو. قسم سوم: کیفیاتی که درصاحبان نفوس پدید می آید (روان شناسی، علم النفس، علم بدن)
	ادامه مرحله یازدهم: تربیت فنی و متناسب با محسوسات و متخیلات و حرکت از عالم حس به خیال با آموزش علم النفس و هندسه و جبر	قسم چهارم: کیفیاتی که اختصاص به کمیات دارد
محتوای آموزشی پایانی سفر اول من الخلق الى الحق با بررسی جواهر	ادامه مرحله یازدهم (تربیت منطقی و زبانی با فنون و مقالات گوناگون)	فن سوم: سایر مقولات عرضی

	حرکت و سفر در عالم خیال و متخیلات	اجسام طبیعی و اتحاد ماده و صورت آنها و آشنایی با جواهر عالم (از ظاهر طبیعت به باطن آن) ۱۶ تا ۳۰ بر اساس تجربه زیسته ملاصدرا
فن اول: احوال مبدء متعال و صفات او: موقف اول: وجود واجب؛ موقف دوم: صفات واجب؛ موقف سوم: علم حق تعالی؛ موقف چهارم: قدرت حق تعالی؛ موقف پنجم: حی بودن حق تعالی؛ موقف ششم: سمیع و بصیر بودن حق تعالی	فنون و مواقف گوناگون سفر دوم؛ سفر از عالم خیال به عالم عقل (آغاز تربیت عقلی با بهره گیری از نظریات فلاسفه)	سفر دوم: فی الحق بالحق (۳۰ تا ۴۰ بر اساس تجربه زیسته ملاصدرا)
موقف هفتم: متکلم بودن حق تعالی	موقف هفتم، متکلم بودن حق تعالی؛ موقف ویژه انتقال از سفر دوم به سفر سوم با ابزار کلام و وساطت کتاب (من الحق الی الخلق)	آغاز سفر سوم: من الحق الی الخلق (۴۰ تا ۷۰ سفر سوم و چهارم)
موقف هشتم: عنایت حق تعالی	بازگشت از حق به خلق با بحث فیض و عنایت و عشق؛ آشتی با خلق؛ حرکت مجدد از وحدت به کثرت	موقف نهم: موقف فهم نحوه ظهور و تجلی برای درک نحوه بازگشت
موقف نهم: فیض حق تعالی؛ موقف دهم: دوام جود و بخشش حق تعالی.	موقف نهم: موقف فهم نحوه ظهور و تجلی برای درک نحوه بازگشت	
فن: علم نفس از آغاز تا پایان و بازگشتش به غایات نهایی باب اول: احکام نفس؛ باب دوم: ماهیت نفس؛ باب سوم: قوای نباتی؛ باب چهارم: قوای نفوس حیوانی؛ باب پنجم: ادراکات باطنی؛ باب ششم: تجرد نفس ناطقه؛ باب هفتم: حالات نفس ناطقه (فصلی در حدود نفوس بشری)؛ باب هشتم: ابطال تناسخ؛ باب نهم: ملکات نفس انسانی	ابواب گوناگون در شناخت نفوس نباتی و حیوانی و انسانی (متریبان) و سلوک همراه آنان به عنوان مربی	آغاز سفر چهارم (من الخلق الی الخلق بالحق) دستگیری خلایق و هدایت آنان به سوی حق
باب دهم: معاد روحانی؛ باب یازدهم: معاد جسمانی ۱۳. فصلی در اشاره به حشر تمام موجودات به خداوند: قضیه اول: حشر عقول خالص به خدا؛ قضیه دوم: حشر نفوس ناطقه به خداوند؛ قضیه سوم: حشر نفوس حیوانی؛ قضیه چهارم: حشر قوای نباتی؛ قضیه پنجم: حشر جماد و عناصر؛ قضیه ششم: حشر هیولا و اجسام مادی.	باب دهم و یازدهم؛ پایان سفر چهارم در همراهی خلق به سوی حق با بحث حشر و معاد و قیامت و اشاره به محدود نبودن تربیت در ساحت دنیایی	محتوای آموزشی ابواب پایانی سفر چهارم (من الخلق بالخلق الی الحق) مقام محمود و شفاعتگری مربی در بخش پایانی سفر چهارم

سفرهای چهارگانه تربیتی « با توجه به الگوی تربیتی ... » ۲۱۷

۱۴. فصلی در باب قیامت و رستاخیز ۳۴. فصلی در باب تجدد و نو شدن حالات بر بهشتیان و دوزخیان.		
--	--	--

در ادامه و ذیل بخش روشی نظریه، به فهم رابطه مری و متربی به عنوان همسفر در متن سفرهای چهارگانه تربیتی (همسفری به مثابه نوعی روش تربیتی ارائه شده در نظریه) خواهیم پرداخت.

جدول ۲: همسفری مری و متربی به مثابه روش ویژه نظریه سفرهای چهارگانه تربیتی

داده‌های مرتبط با کدهای باز	داده‌های مرتبط با کدهای محوری	داده‌های مرتبط با کدهای انتخابی
مربی همراه متربی در گامها و مرکبهای سلوک	همراهی مری با متربی در شناخت مقصد، شناخت همسفران، شناخت موانع	هم مری یا همگامی مری و متربی در مسیر سفر و سلوک (بازگرداندن اعمال متکثر به عمل واحد)
همراهی مری با متربی در استفاده از مرکبهایی چون: ذکر، صبر، توی، تعلیم، تزکیه		
همراهی مری با متربی در شناخت مقصد، شناخت همسفران، شناخت موانع		
همراهی مری در سیر متربی از هر منزل به منزل دیگر		
نظارت بر اعمال جوارحی و جوانحی متربی با کمک مری		
تعیین تکلیف مشخص و واحد برای متربی در مواقع گوناگون سفر		
سامان دادن و نظم دادن به تکالیف گوناگون متربی		
بازگرداندن تکالیف گوناگون متربی به امر واحد		
آرامش خاطر و تسویه ذهن و آگاهی اجمالی از تکالیف متربی در حال و آینده		
بازگرداندن اعمال و تکالیف گوناگون در مسیر سفر متربی به یک عمل واحد محوری		
دست یافتگی نشان دادن مقصد سفر توسط مری به متربی (قرب الی الله)	بازگرداندن تکالیف گوناگون متربی به امر واحد توسط مری	طلب مقام محمود و شفاعت در معیت با امام معصوم (کاملان مکمل) تنها در مرتبه مری گری (این مرتبه خاص از سفر چهارم و سلوک ممکن می‌شود).
سنخیت و هماهنگی مری با متربی در نوع سلوک: متربی و سالک عابد- مری و همسفر عابد، متربی و سالک زاهد- مری زاهد، متربی و سالک مخبت- مری مخبت، سالک متولی مری متولی، سالک مرید مری مرید. (رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۸)		
سنخیت و هماهنگی مری با متربی در نوع سلوک	سنخیت و هماهنگی مری با متربی در نوع سلوک	«مقام محمود» به عنوان مقام ویژه مری در رفع نیازها و همسفری با متربی

داده‌های مرتبط با کدهای باز	داده‌های مرتبط با کدهای محوری	داده‌های مرتبط با کدهای انتخابی
<p>۱. تثبیت گامهای مربی در سفر در پرتو همسفری مرتبی</p> <p>۲. گسترش نیاز به هدایت و در واقع توسعه ظرف دریافت هدایت مربی در پرتو همسفری مرتبی</p> <p>۳. توسعه و بسط من مربی در پرتو همسفری با مرتبی و تعلق به او</p> <p>۴. مربی‌گری به منزله بسط ولایت الله در اراده‌های مربی و متریان و جامعه‌سازی</p> <p>۵. مربی‌گری به منزله طلب مقام محمود و شفاعت‌گری. (رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۸)</p>	<p>بخشی از مراحل سلوک مربی انگیزه‌های مربی گری به عنوان</p>	
<p>۱. توجه مربی به نیاز متریان و تلاش (دعوت دیگران) برای تأمین نیازهای ایشان در طول سفر</p> <p>۲. توصیه به حق و صبر در رفع نیازهای متریان در طول سفر</p> <p>۳. کشف نیازهای مرتبی و (امت قابل تربیت) قبل از به بیان آوردن آنها در طول همسفری و آگاهی از سکوت نفس مرتبی در بیان نیازهای معنوی خود</p> <p>۴. «مربی سخی» علاوه بر توجه به نیازهای بیان نشده، رصد نیازهای آینده شاگردان و اهل خویش را هم به عهده بگیرد. (رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۸)</p>	<p>مقام سخاوت</p>	<p>اقتضائات مقام محمود و مقام شفاعت به عنوان مقام ویژه مربی</p>
<p>۱. تکامل سطح نیازمندی مرتبی به تکامل سطح ارضای او و تکامل سطح ارضای او به تکامل شدت تقاضا، نیاز و تعلق مرتبی به مربی ذیل سفرهای چهارگانه تربیتی می‌انجامد.</p> <p>۲. در این رویکرد، «فرایند عبور مرتبی از مربی در متن جریان نیاز و ارضای او» در همسفری هر دو، تربیت نام می‌گیرد.</p> <p>۳. سؤالات و مطالبات مرتبی (جلوه عینی طلب و نیاز مرتبی) و بیان و تلاش مربی (ابزار تصرف و ارضای مرتبی)</p> <p>۴. در این رویکرد، رابطه نیازمحور مربی و مرتبی در متن سفرهای تربیتی، جهت‌دهنده سایر ابعاد تربیت، مانند محتوای آموزشی و روش و... قرار می‌گیرد. (لهبی، ۱۳۹۸)</p>	<p>پروژه‌ها و تسهیلگری فرایند ارضای آن از مهم‌ترین نشانگان همسفری مربی و مرتبی</p>	<p>جریان نیاز و ارضای در همسفری مربی و مرتبی در سفرهای چهارگانه تربیتی</p>

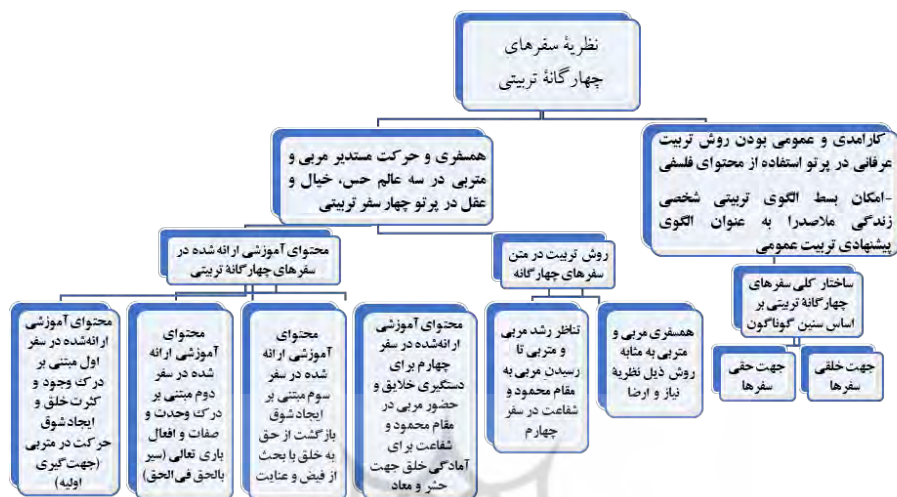
ب) نتیجه‌گیری: نظریه در یک نگاه

مسئله و دغدغه اصلی در انتخاب عنوان این پژوهش، به شکاف میان عرفان و فلسفه و خوانشهای متفاوت از منابع دینی پیرامون حقیقت تربیت بازمی‌گردد. از منظر نگارنده، ایده «سفرهای تربیتی یا فهم تربیت به مثابه سفر»، ایده‌ای است که همواره به طور تلویحی (در قالبهای گوناگون) در منابع عرفانی-فلسفی و حتی دینی ما به آن توجه شده است. لذا به نظر می‌رسد ذیل پروردن این ایده بتوان تربیت را در تلاقی مضامین عرفانی-فلسفی-دینی فهم کرد و به درکی جامع از تربیت دست یافت. پیوند محتوای فلسفی «اسفار اربعه» با مضامین عرفانی مربوط به سیر و سلوک و مفاهیم دینی مربوطه، پیوند ارزشمندی خواهد بود که به نوعی شکاف میان این سه نوع منبع معرفتی را در بحث تربیت پوشش خواهد داد. خلاصه گفتگویی میان این سه منبع معرفتی (فلسفه، عرفان و خوانشهای موجود از متون دینی) در بحث تربیت، نگارندگان را برآن داشت تا تربیت را به مثابه سفر در تلاقی این سه منبع معرفتی در قالب «نظریه سفرهای چهارگانه تربیتی» فهم و بازتعریف کنند و به این ترتیب، این خلاصه معرفتی را پوشش دهند.

به نظر می‌رسد ملاصدرا در متن زندگی و مسیر تربیتی شخصی‌اش و همچنین در طرح اسفار اربعه، با بهره‌گیری از مضامین دینی و عرفانی توانسته است این خلاصه گفتگویی را تا حدی پوشش دهد. لذا در پژوهش پیش رو، اسفار اربعه ملاصدرا و الگوی تربیتی شخصی وی، پایگاهی برای ارائه ساختار، محتوا و روش نظریه «سفرهای چهارگانه تربیتی» استفاده شده است تا زمینه این هم‌زبانی عرفانی-دینی-فلسفی در فهم حقیقت تربیت فراهم آید. در واقع؛ خلاصه گفتگویی میان منابع فلسفی، عرفانی-دینی، موجب می‌شود تربیت پژوهان نتوانند از ظرفیتهای هر یک از منابع معرفتی مذکور به درستی بهره‌برند و در مسیر تکامل متون مربوط به هر یک از آنها، با بن‌بستهای جدی محتوایی-روشی روبه‌رو شوند. برای مثال، ممکن است تربیت پژوهان در فهم تربیت عرفانی و تشخیص تمایز تربیت عرفانی اصیل و صحیح از تربیت شبه‌عرفانی دچار مشکل شوند یا نسبت تربیت دینی و تربیت فلسفی با تربیت عرفانی و تربیت در معنای عام آن برای پژوهشگران، گنگ و مبهم باشد. نگارنده بر این باور است که این نسبت‌سنجی‌ها و درک تمایزات میان انواع تربیت، زمانی ممکن می‌شود که هم‌زبانی میان منابع معرفتی گوناگون رخ دهد و عرفان از فلسفه، فلسفه از عرفان و هر دو از متون دینی اشراق شوند و در خوانش متون دینی پیرامون موضوع تربیت استفاده شوند. این شبیه‌کاری است که ملاصدرا در الگوی تربیتی شخصی خود و طرح اسفار اربعه به طور عام

انجام داده و در این پژوهش درصدد تخصیص آن به موضوع تربیت می‌باشیم. بحث از سیر، سلوک و سفر به سوی حق و طی مقامات و منازل تا وصول به او و تحقق کمال نهایی انسان در تمام عرفان اسلامی موج می‌زند. این سیر و سفر با اعتبارات گوناگون، تقسیمات متفاوتی پیدا کرده که یکی از آنها طرح «اسفار اربعه» است که خود تقریرهای متعددی دارد. اسفار اربعه با همه تقریرهای متفاوتی که در مکتب ابن عربی از آن شده است، در دوره پیش از وی یافت نمی‌شود؛ زیرا اساساً نوع آموزه‌های هستی‌شناختی اشباع و اشراب شده در این طرح، تا پیش از او در میان عرفا مطرح نبوده است. البته سخن از سیر و سفر با تقسیمات گوناگونش، پیش از ابن عربی به وفور در آثار به جا مانده از عرفا وجود دارد که با تعبیری همچون «سفر بدنی و قلبی»، «سفر صوری و معنوی» و «سفر ارضی و سماوی» از آن بحث شده است. در این میان، مهم‌ترین تقسیم سیر و سفر، تقسیم آن به سیر و سفر «الی الله» و «فی الله» است. بحث از این دو سیر، از همان آغاز شکل‌گیری عرفان اسلامی مطرح بوده و در میراث مکتوب بر جای مانده از عرفا و حکمای پیش از ابن عربی موجود است. «اسفار اربعه» که امروزه در مباحث حکمت و عرفان مشهور است، همان تقریری است که ملاصدرا در ابتدای کتاب الاسفار الاربعه نقل کرده و در برخی آثار خود، آن را تشریح کرده است. این اسفار عبارتند از: السفر من الخلق الی الحق؛ السفر فی الحق بالحق؛ السفر من الحق الی الخلق بالحق؛ السفر فی الخلق بالحق. (حسن‌زاده، ۱۳۹۰)

بنا بر آنچه بیان شد، در این پژوهش، نظریه سفرهای چهارگانه تربیتی با اتکا به ایده اسفار اربعه ملاصدرا استخراج شد.

با توجه به آنچه ارائه شد، نظریه «سفرهای چهارگانه تربیتی» با توجه به الگوی سفرهای تربیتی شخصی ملامتدرا ارائه شد. در این پژوهش از رویکرد ویژه نظریه داده بنیاد^۱ از نوع فراترکیب نظریه ساز استفاده شده است. در گام اول و پس از انتخاب تیم پژوهشی، سؤالات پژوهش برای استخراج مدل داده بنیاد سفرهای چهارگانه تربیتی، تنظیم و معیارهای انتخاب و گزینش اسناد مورد مطالعه مشخص شدند. در گام دوم، به جستجوی نظام مند منابع در پایگاههای اطلاعاتی پرداخته شد. در گام سوم، ارزیابی کیفیت اسناد مورد مطالعه، انجام و در نهایت با توجه به معیار، متون اصیل انتخاب شدند. در گام چهارم، با تکنیک دسته بندی یافته ها، کدهای باز استخراج شدند. در گام پنجم نیز ابتدا هشت کد باز (جهت خلقی سفرها، جهت حقی سفرها، همسفری مری و متربی به مثابه روش، تناظر رشد مری و متربی، محتوای آموزشی سفر اول، دوم، سوم و چهارم) استخراج شدند و سپس داده ها، مفهوم پردازی، مقوله بندی و سپس بر اساس مشابهت ها، ارتباط مفهومی و خصوصیات مشترک بین کدهای باز، سه کد محوری (ساختار کلی سفرهای چهارگانه تربیتی، روش کلی سفرهای چهارگانه تربیتی و محتوای آموزشی سفرهای چهارگانه تربیتی) مشخص شدند و در نهایت، این سه کد محوری در دو مقوله «تربیت عمومی به مثابه سفرهای چهارگانه» و «همسفری و حرکت مستدبر مری و متربی در سه عالم حس، خیال و عقل در پرتو چهار سفر تربیتی» به عنوان

کدهای انتخابی در مدل جایابی شدند. به نظر می‌رسد ارائه نظریه سفرهای چهارگانه تربیتی، راهگشای فهم و بازتعریف تربیت و ارائه یک مدل بومی تربیتی با اتکا به منابع اصیل داخلی خواهد بود.

منابع

- اعرافی، علیرضا و سید نقی موسوی (۱۳۹۱). «تعریف تربیت و تطبیق آن بر حرکت فلسفی». *تربیت اسلامی*، سال هفتم، ش ۱۴: ۱۲-۷.
- رحیمیان، سعید (۱۳۹۷). *مبانی عرفان عملی*. تهران: سمت، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ شیراز: مرکز پژوهشهای فرهنگ اسلامی دانشگاه شیراز. ۱۰۵-۱۰۲.
- رضازاده، رضا و زهرا جلیلیان (۱۳۹۶). «انسان سالک صدرايي: بازخوانی رهیافت چندوجهی ملاصدرا به سلوک انسان». *تأملات فلسفی دانشگاه زنجان*، سال هفتم، ش ۱۸: ۱۵۷-۱۸۰.
- رفیعی طباطبایی، سید حمید (۱۳۹۸). «تبیین نظریه سلوک با تویی و تبری و مسائل اصلی این نظریه، با نگاه به مسئله گامهای سلوک». *مجموعه مقالات کنفرانس بین‌المللی دین، معنویت و کیفیت زندگی*. مشهد: جامعه المصطفی العالمیه.
- رفیعی طباطبایی، سید حمید (۱۳۹۸). «دسته‌بندی انگیزه‌های قابل طرح برای قبول رسالت تربیت». *مجموعه مقالات کنفرانس بین‌المللی دین، معنویت و کیفیت زندگی*. مشهد: جامعه المصطفی العالمیه.
- طوسی، خواجه نصیرالدین (۱۳۶۰). *اخلاق ناصری*. تصحیح مجتبی مینوی. تهران: خوارزمی. ص ۱۴۹.
- عبودیت، عبدالرسول (۱۳۸۵). *درآمدی به نظام حکمت صدرايي*. سمت و مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- لهبی، زهرا (۱۳۹۸). «ارائه نکات کاربردی در ارتقای کیفیت آموزش علوم تربیتی موجود». *مجموعه مقالات دومین کنفرانس بین‌المللی ارزیابی کیفیت در نظامهای دانشگاهی*.
- لهبی، زهرا (۱۳۹۶). «شناخت جایگاه علوم تربیتی در ارائه نظام نیاز و ارضاء». *مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی*، ش ۸۰: ۴۲۹-۴۴۴.
- ملاصدرا (۱۳۷۸). *اسفار اربعه*. ترجمه محمد خواجه‌جوی. تهران: مولى. صص ۳-۲۰.
- ملاصدرا (۱۳۶۰). *الشواهد الربوبیه*. تعلیق و تصحیح جلال‌الدین آشتیانی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

سفرهای چهارگانه تربیتی « با توجه به الگوی تربیتی ... » ۲۲۳

- ملاصدرا (۱۳۹۲). **حکمت متعالیه در اسفار عقلی اربعه** (سفر اول تا چهارم). ترجمه محمد خواجهی. تهران: مولى.
- Corbin, J.M. & A.L. Strauss (2008). **Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory**. Thousand Oaks, CA; Sage.
 - Glaser, B. (1978). **Theoretical Sensitivity**. Mill Valley, CA: Sociology Press.
 - Strauss, A.L. & J. Corbin (1990). **Basics of Qualitative Research**. CA: Sage.
 - Arafī, Alireza and Seyyed Naghi Mousavi (2012). "**Definition of education and its application to philosophical movement**". Islamic education, 7th year, No. 14: 12-7.
 - Rahimian, Saeed (2017). **Basics of practical mysticism**. Tehran: Samt, Institute of Research and Development of Human Sciences; Shiraz: Shiraz University Islamic Culture Research Center. 105-102.
 - Rezazadeh, Reza and Zahra Jalilian (2016). " "**Sadrian Homo Viator**": **Rereading of Mulla Sadra's multi Approach to Homo Viator**". Philosophical Reflections of Zanjan University, 7th year, Vol. 18: 157-180.
 - Rafii Tabatabai, Seyyed Hamid (2018). "**the theory of conduct with friendship and dissociate form and the main issues of this theory**". Proceedings of the International Conference on Religion, Spirituality and Quality of Life. Mashhad: Al-Mustafa Al-Alamiya Society.
 - Rafii Tabatabai, Seyyed Hamid (2018). "**Categorizing motives that can be designed to accept the mission of education**". Proceedings of the International Conference on Religion, Spirituality and Quality of Life. Mashhad: Al-Mustafa Al-Alamiya Society.
 - Tusi, Khwaja Nasiruddin (1981). **Ethic of Naseri**. Mojtaba Minawi's correction. Tehran: Kharazmi. P. 149.
 - Obodiat, Abdul Rasool (2015). **Hekmat Sadraei system**. Imam Khomeini Educational and Research Institute.
 - Lahabi, Zahra (2018). "**Providing practical tips to improve the quality of education in the existing educational sciences**". Proceedings of the second international conference on quality assessment in academic systems.
 - Lahabi, Zahra (2016). "**Recognizing the place of educational sciences in providing the system of need and satisfaction**". Epistemological studies in Islamic University, Vol. 80: 429-444.
 - Mulla Sadra (1999). **Asfar Arbaah**, Translated by Mohammad Khajawi. Tehran: Mola. pp. 20-3.
 - Mulla Sadra (1981). **Al-Shawahid al-Rubabiyah**. Correction by Jalaluddin Ashtiani. Tehran: Academic Publishing Center.
 - Mulla Sadra (2014). **Sublime wisdom in Arbaa intellectual journeys** (first to fourth journeys). Translated by Mohammad Khajawi. Tehran: Mola.